

**Болалар мусиқа ва санъат мактаби
Анъанавий чолғу ижрочилиги йўналиши**

ТАНБУР

ФАНИДАН ЎҚУВ ДАСТУРИ

1. Тушунтириш хати

Ушбу ўқув дастури болалар мусиқа ва санъат мактабларининг Давлат талаблари асосида «Анъанавий чолғулар» йўналишининг танбур мутахассислиги ўқитилишининг мақсад ва вазифаларини, мазмун-моҳиятини белгилайди.

Мазкур дастур ўқувчиларнинг истеъдодини, маданий савиясини, ижрочилик маҳоратларини, эшитиш қобилиятини ҳар томонлама ривожлантириш билан бирга ўзбек халқининг мумтоз мусиқа мероси дурдоналари, устоз-шогирд анъаналари асосида шаклланган нафис санъатнинг барча турларидан баҳраманд қилиш ҳамда ижрочи – созандаларни тарбиялаш каби мақсадларни ўз олдига қўяди.

Ушбу мақсадни амалга ошириш учун анъанавий танбур мутахассислиги бўйича билимларининг бошланғич асосларини ўргатиб, уларни санъат оламига етаклаш, ўзбек халқининг мумтоз мусиқа мероси дурдоналарининг юксак намуналаридан кенг баҳраманд қилиш, эстетик билимлар тарғиботини йўлга қўйиш, иқтидорли ўқувчиларни шу соҳанинг ўрта махсус таълим муассасаларига тайёрлаш каби вазифаларни амалга оширишдан иборат.

Ўқув дастури мазмунли, ранг-баранг бўлиши билан бир қаторда ўқувчининг мусиқий дунёқарашини кенгайтириши, ижодий ва манавий қиёфасини шакллантириши ва ҳар бир асарни намоёнига ижро этиш кўникмасини ошириб бориши лозим. Унда ўзбек бастакорлари билан бир қаторда, мақом чолғу йўллари, қардош халқларнинг мумтоз ижро йўллари ҳам бўлиши мақсадга мувофиқдир.

Дарс жараёнида ўқувчилар ижрочилик кўникма ва малакаларни шакллантиришлари билан бирга мутахассислиги бўйича чолғунинг тарихий манбалари, чолғуни моҳирона ижро этиб ўтган моҳир созандалар, бастакорлар ва чолғу ясовчи усталар ҳақидаги билимларга ҳам эга бўлишлари лозим.

Ушбу ўқув дастури болалар мусиқа ва санъат мактабларининг йиллик таълим йўналишига мўлжалланган бўлиб, бу давр ичида ўқувчи имкони борича мусиқа ижрочиличининг профессионал (касбий) маҳоратини эгаллаши ва нотага қараб ижро этиш малакасини ҳосил этиши кўзда тутилган.

Мутахассислик синфи дарсларининг таълимий жараёнини амалга ошириш шакли яқка тартибда бўлиб, 1-4-синфларда ҳар бир ўқувчи учун ҳафтасига 2 академик соатдан, 5 синфда (битирувчи) учун 3 академик соатдан ўтилиши кўзда тутилган.

Танбур сози ва ижроси хусусида услубий кўрсатмалар.

Манбаларда келтиришича, «танбур» ибораси икки сўздан иборат бўлиб, “тан” – юрак, дил; “бур” – тирновчи, яъни юракни ларзага солувчи деган маънони англатади. Асрлар оша ота-боболаримиздан бизнинг давримизгача етиб келган бир қатор мусиқий чолғулар орасида танбур ўзининг сеҳрли, мафтункор, дилларга ором берувчи ва инсон руҳиятига хуш кайфият бахш этувчи қудратга эга эканлиги маълум. Тарихий манбаларга мурожаат этар эканмиз, танбур нафақат ўзбек, тожик, уйғур халқларида, балки қўшни Шарқ мамлакатлари – Афғонистон, Эрон, Туркия, Шимолий Ҳиндистон ҳамда айрим араб мамлакатларида ҳам мавжуд бўлганлигининг гувоҳи бўламиз. Шу мамлакатларда танбурнинг турли шаклларда эрамиздан аввалги I-асрларданок кенг ишлатиб келинганини қадимий ёдгорликлар, турли археологик топилмалар, миниатюралардаги тасвирлар ҳамда кўпгина ёзма манбалар тасдиқламоқда. Ҳар бир чолғу ўзининг шаклланиш тарихи, ижро имкониятлари, бетакрор, жозибали садолашиши ва муҳлисларига эга. Уларнинг барча сиру-синоатларини илмий-назарий тадқиқ этиш ва ёш авлодга етказиш ҳар бир мураббийнинг муқаддас бурчидир.

Танбур чолғуси ижрочилигига хос зарблар.

Танбур ижрочилигида нохун ёрдамида ҳосил қилинадиган оддий ва мураккаб зарблар бир неча хилдан иборат. Анъанавий мусиқа ижрочилигида чертиб чалинадиган торли (танбур, рубоб, уд, дутор) чолғуларга хос бўлган зарбларнинг асосан тўққиз хили ҳақида тушунча бермоқчимиз. Булар: якка зарб, қўш зарб, зарби пиррон (учма зарб), пирранг, билак зарб, рез, калта рез, тескари зарб, уфор зарб.

Якка зарб – танбурда товуш чиқаришнинг энг оддий ва бирламчи усули бўлиб, танбур ижрочилигининг пойдевори ҳисобланади. Якка зарб нохунни торларда пастга ёки юқорига бир зарб уриш билан ҳосил қилинади. Нохунни пастга уриш – нота устига II белгиси, пастдан юқорига эса V белгиси билан ифодаланади.

Қўш зарб - нохунни пастга ва юқорига уриб чалинган якка зарб ҳаракатларининг бир текисда алмашилиб туриши натижасида ҳосил бўладиган товуш чиқариш усулидир. У бир хил, шунингдек турли чўзимдаги тез ва ўртача суръатли товушларни ижро этишда қўлланилади.

Зарби пиррон (учма зарб) – мунтазам қўлланиладиган усул бўлиб, халқ куйлари ҳамда мақомларни ижро этишда ишлатилади. У нохун билан юқоридан пастга ва пастдан юқорига тез зарб бериб чалинади. Зарби пиррон асосий товушга ёрдамчи сифатида келадиган битталиқ форшлагни эслатади. Анъанавий мусиқа ижрочилигида мазкур зарб қўш форшлаг кўринишида ҳам учрайди. Бир товушнинг ўзида зарби пиррон ҳосил қилиш, анъанавий ижрочиликка хосдир.

Билак зарб – ўнг қўлни бутун тор бўйлаб юқоридан пастга сирғанма ҳаракатланишидаги нохун билан товуш чиқариш усулидир. У чолғу ижросидаги «арпеджио» усулини эслатади. Билак зарб асосан тактнинг кучли ҳиссасида келиши, айрим ҳолларда эса, жумланинг охирида ҳам келиши мумкин. Бу амал куйга майинлик бахш этади ва куй жумлалари якунийлигини таъминлайди. Билак зарбга хос ва эшитилиши ёқимли булган интерваллар – кварта, квинта ва октава ҳисобланади. У нота олдидаги тўлқинсимон тик чизиқ билан белгиланади.

Калта рез – анъанавий мусиқа ижрочилигида ҳар бир нотага, алоҳида-алоҳида бир товушдан биринчи товушга ўтмай рез бериш ҳоллари учраб туради. Бундай усул – калта рез деб аталади. Калта рез бир хил ва турли баландликдаги товушларни ижро этишда қўлланилади. Нота ёзувида калта рез нота белгиси устидаги кичик чизиқча билан белгиланади.

Рез – нохун билан пастга ва юқорига зарб беришнинг тез ва устма-уст алмашилишидан иборат бўлиб, чертиб чалинадиган торли чолғуларда, товушларни бир-бирига боғлаб (узлуксиз) ижро этиш усулидир. Рез кўпроқ эркин ижрога хос бўлган сурнай йўллари, катта ашулаларни танбур чолғусига мослаштириб ижро этишда характерлидир. У Тошкент-Фарғона ашула ва чолғу йўллари, Шашмақом шўъбаларини ижро этишда ҳам алоҳида аҳамиятга эгадир. Резни бир текисда, ифодали ижро этиш айниқса созандадан мунтазам машқ ва катта маҳорат талаб этади.

Тескари зарб - ўзига хос «синкопа»ли ритм характерида эга бўлади. У нохун билан бир томон (паст)га зарб беришнинг биринчи чорагига қатъий риоя қилиш ва бир йўналишдаги зарбнинг охириги чорагини саккиздан учини бирлаштирилиши натижасида ҳосил бўлади. Яъни нохуннинг 1, 3, 4, 6, 7-зарблари пастга, 2, 5, 8 – зарблари юқорига қаратиб ижро этилади. Бу ўринда қўш зарбнинг жойи (нохун билан пастга ва юқорига бўлган бир текис ҳаракат) ўзгаради ва 1, 4, 7-товушлар урғу билан ижро этилади. Урғу зарблар устидаги « > » белгиси билан ифодаланади.

Уфор зарб – ўзбек халқ ялла ва ракс куйлари учун хосдир. Мазкур усул анъанавий мусиқа ижрочилигида кенг қўлланилади. Оддий халқ куйларидан бошлаб мураккаб мусиқа жанри – Шашмақомнинг биринчи гуруҳ шўъбаларида мавжуд биринчи – тугалланиш қисмларида, Тошкент-Фарғона мақом йўлларида, воҳаларга мансуб куй ва ашулаларда кўплаб учрайди. Бу усул халқда уфор зарб деб аталади.

Пирранг – анъанавий ижрочиликда кўпроқ қўлланиладиган зарблардан ҳисобланади. У танбур билан бирга рубоб, уд, чанг каби чолғуларга хосдир. Пирранг зарби айниқса танбурда ўзига хос хусусиятли томонини тўлароқ намоён этади. У бирин-кетин чалинадиган тўртта

зарбнинг бирикмасидан иборат.

1–синф талаблари

гаммалар: до мажор, соль мажор, ля минор уч товушликлари билан

машқлар: анъанавий ижрочиликка хос машқлар

Ўзбек халқ куйлари ва бастакорларнинг асарлари

1. Яллама-ёрим Ўзб.х.к.	6. Хайронинг бўлай	11. Омон ёр
2. Ҳай ёр ёр	7. Гулёрхон	12. Пахтаой
3. Дўланча	8. Терим	13. Баҳор кўшиғи
4. Баҳор келди	9. Гулнора	14. Олма одим
5. Қашқарча 1	10. Қора қош	15. Бибигул

Иккинчи ўқув ярим йили якунида ижодий академ концертда ўқувчи ўрганган асарларидан 3-4-та асарни ижро қилиб беради.

2–синф талаблари

гаммалар: Соль мажор уч товушликлари билан

машқлар: анъанавий ижрочиликка хос машқлар

Ўзбек халқ куйлари ва бастакорларнинг асарлари

1. Гуллола Ўзб.х.к.	8. Қари Наво	
2. Олмача анор	9. Жонон	М.Мирзаев.
3. Нималар девдим сизга	10. Янги тановар	М.Мирзаев.
4. Қашқарча II	11. Ёш боғбонлар	
5. Қашқарча III	12. Сарбозча	
6. Қашқарча IV	13. Уфори	
7. Қора соч	14. Гули лола	

Синфдан синфга ўтиш ижодий имтихонда ўқувчи ўрганган 3 асарини ижро қилиб беради.

3–синф талаблари

гаммалар: До мажор, параллел минори уч товушликлари билан

машқлар: Зарби паррон, билак зарб устида ишлаш

Ўзбек халқ куйлари ва бастакорларнинг асарлари, шашмақомдан наъмуналар

1. Фарғонача	Ўзбек халқ куйи	11. Шунисида бир гап бор
2. Фарғонача рез	Ўзбек халқ куйи	12. Билакузук
3. Баҳорим	Ю.Ражабий.	13. Уфори муножот
4. Ўртоқлар	Ю.Ражабий.	14. Қалбимда С.Жалил
5. Дилбар	Ғ.Қўчқоров	15. Таржеъи наво
6. Гулнор	Ф.Содиқов.	16. Алла И.Акбаров
7. Ором	С.Юлдашев.	17. Сайёра II Ўзбек халқ куйи
8. Шароб I – II	Ўзбек халқ куйи	18. Туркий
9. Охангорон	Ўзбек халқ куйи	19. Шафоат
10. Каримқулбеги		

Ҳар бир чорак якунида ва синфдан синфга ўтиш ижодий имтихонларида ўқувчи ўрганган асарларини ижро қилиб беради.

4–синф талаблари

гаммалар: Ля минор учтовушликлари билан

машқлар: Анъанавий ижрочиликка хос нола ва қочиримлар

Ўзбек халқ куйлари ва бастакорларнинг асарлари, шашмақомдан наъмуналар

1. Савти муножот	3. Таржи бузрук	Бузрук мақомидан
2. Таснифи бузрук Бузрук мақомидан	4. Гардун бузрук	Бузрук мақомидан

5. Бинафша	Н.Кулабдуллаев	13. Қўқонча	
6. Ўзбек вальси	Ф.Содиқов	14. Армуғон	С.Калонов
7. Дуторим		15. Эй соҳиби дил	С.Хаитбоев
8. Усмония		16. Қошлари қаламдан	Халқ куйи
9. Муборак		17. Ёр хумори	Ғ.Қўчқоров
10. Самои Дугоҳ		18. Гулёр	Халқ куйи
11. Ҳайрон кетдинг	Т.Жалилов	19. Ёлғиз	
12. Рақс	Халқ куйи		

Ҳар бир чорак якунида ва синфдан синфга ўтиш ижодий имтиҳонларида ўқувчи ўрганган асарларини ижро қилиб беради.

5–синф талаблари

гаммалар: Ўтилган гаммаларни такрорлаш

машқлар: Тескари зарб, уфор зарб, нолалар устида ишлаш

Ўзбек халқ кўйлари ва бастакорларнинг асарлари, шашмақомдан наъмуналар

1. Ажам тароналари	Халқ куйи	10. Чаманнор	
2. Муҳаббат	Халқ куйи	11. Гулбаҳор ва Тановар	
3. Гулжамол	Ғ.Тошматов	12. Наврузи ажам	
4. Қўшчинор	Х.А.Расулов	13. Муҳаммаси ушшоқ	Рост мақомидан
5. Ўйин баёти	Ю.Ражабий.	14. Машқи Чоргоҳ	Халқ куйилари
6. Қаландар I	Халқ куйилари	15. Фарғона насруллоси	
7. Тановар II		16. Мулкия	
8. Норим – Норим		17. Адолат тановар	
9. Уфори Норим – Норим		18. Ошкор ўлсин	Р.Турсунов

Битирув имтиҳони талаблари

Ўқувчининг ижро маҳоратига қараб битирув имтиҳонларига 4-5 синфларда ижро этилган энг сара ва турли характерга эга бўлган асарлардан 4-5 та куй танлаб олинади